

ΟΙ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΕΣ ΙΔΕΕΣ

ΤΟΥ ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗ ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ

Μὲ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ νέου θαλάσσιου δρόμου γιὰ τὴν Ἰνδία ἢ Βενετία ἔχασε τὴν παλιὰ τῆς σημασία γιὰ τὸ εὐρωπαϊκὸ ἐμπόριο¹. Τὸ κέντρο τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς Εὐρώπης μετατοπίστηκε στὰ δυτικὰ παράλια τῆς. Ἡ πανίσχυρη Βενετία ἄρχισε νὰ πέφτει σιγά-σιγά, μὰ ἀναπότρεπτα. Ὅπως ἡ πρόοδος τῆς ἔφερε τὴν κατάρρευση τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, ἔτσι ἀντίθετα ἡ παρακμὴ τῆς ἔφερε τὸ ξανάνιωμα τὸ οἰκονομικὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἡ παρακμὴ τῆς αὐτῆ ἔδωσε στὰ χέρια τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου τὸ ἐμπόριο τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου. Οἱ Ἕλληνες ναυτικοὶ στὴν ἀρχὴ ξεκίνησαν ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση τῶν παραλίων τοῦ Αἰγαίου, ἔφτασαν ὅμως ἀπὸ τὸ 18^ο αἰῶνα καὶ ἔπειτα νὰ συγκεντρώσουν στὰ χέρια τους ὅλη τὴν ἐμπορικὴ κίνηση τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου. Ἐχομε ἔτσι τὴ δημιουργία τάξης ἐμπόρων καὶ ναυτικῶν μαζὺ ἢ μόνον ἐμπόρων, ποὺ ἐγκαταστημένοι στὰ ἀστικά κέντρα τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας ρύθμιζαν ὅλη τὴν ἐμπορικὴ κίνησή της, συγκεντρώνοντας πλοῦτη. Ὅχι πολὺ ὕστερα τὰ σύνορα τῶν ἐμπορικῶν τους συναλλαγῶν ξαπλώθηκαν ὡς στὸν Εὐξεινο καὶ στὴ δυτικὴ Μεσόγειο.

¹ Ὁ Ναυ. Βοναπάρτης σὲ ἀναφορὰ του πρὸς τὸ Διευθυντήριον (26 Μαΐου 1797) γράφει: «Ἡ Βενετία παρακμάζουσα ἤδη ἀπὸ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ ἀκρωτηρίου καὶ ἀπὸ τῆς γενέσεως τῆς Τεργέστης καὶ τοῦ Ἀγκῶνος δὲν δύναται πλέον νὰ ἀντισταθῇ εἰς ὅσα περὶ αὐτῆς ἀπεφασίσασμεν . . .». Κ. Κούμα, Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, τομ. 11, σ. 371. Βιέννη 1831.

Ἡ λαμπρὴ θέσις τῶν Ἑλλήνων στὸ διαμετακομιστικὸ ἐμπόριο τῆς Μεσογείου πραγματοποιηθῆκε ἀπὸ τὴ συνθήκη τοῦ Κουτσουκ Καϊναριτζῆ (1774) κι' ὕστερα, γιατί μ' αὐτὴ δόθηκε τὸ δικαίωμα στοὺς Ἑλληνας νὰ ὑψώνουν ρωσικὴ σημαία. Ἡ περὶ μεγαλύτερη ὅμως ἀκμὴ του συμπίπτει μὲ τὴν ναπολεόντεια ἐποχὴ, τότε δηλ. πού ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ἀναστατωμένη ἀπὸ τοὺς πολέμους εἶχε πολὺ μεγάλη ἀνάγκη ἀπὸ σιτηρὰ τῆς Ἀνατολῆς. Σ' ὅλα τὰ παράλια ἐμπορικὰ κέντρα τῶν θαλασσῶν πού ἀναφέραμε, καθὼς καὶ στ' ἄλλα μεσόγεια τῆς Εὐρώπης σχηματίστηκαν ἀκμαῖες οἰκονομικὰ παροικίαι. Ἡ οἰκονομικὴ τῶν ἀνθήθη τοὺς ἔδωσε τὰ μέσα καὶ τὴ διάθεση γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση τῆς φυλῆς τῶν. Οἱ Ἑλληνας τῶν παροικιῶν αὐτῶν ἔτυχε νὰ ἐγκατασταθοῦν τότε, πού ὁ ἐνθουσιασμός γιὰ τὶς κλασικὲς σπουδὲς βρισκόταν στὸ ζενιθ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν κοιτίδα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἄρχισε νὰ ζωηρεύει. Οἱ Ἑλληνας μέσα σὲ μιὰ τέτοια ἀτμόσφαιρα συγκινήθηκαν, ὥστε ἔχουμε ἔξοδο τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας στὰ ἐπιστημονικὰ κέντρα. Ἐκεῖ ἡ μελέτη τῶν ἀρχαίων τοὺς ἔκανε κατάλληλους νὰ δεχτοῦν τὶς φιλελεύθερες ιδέες τῆς ἐποχῆς, ὥστε σιγὰ-σιγὰ οἱ νέες οἰκονομικὲς συνθῆκες τῆς φυλῆς ἐνισχυμένες ἀπ' αὐτὲς τὶς ιδέες δημιούργησαν τὴν ἐπαναστατικότητα στὴ ψυχὴ τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων. Κι' εἶναι βέβαια γεγονός, πὼς ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση εἶναι ἔργο τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων.

Τὴν ἐπαναστατικότητα τῶν Ἑλλήνων καλλιεργοῦσαν ἀκόμα καὶ οἱ δυτικὲς δυνάμεις, ὄχι βέβαια ἀπὸ ἀγαθὰ αἰσθήματα γιὰ τοὺς ὑπόδουλους τῶν Τούρκων, ἀλλὰ γιὰ διαφορὲς δικῆς τους οἰκονομικοπολιτικῆς ἐπιδιώξεις. Ἀπὸ τὴ συνθήκη τοῦ Κάρλοβιτς (1699), ἀπὸ τότε δηλ. πού ἄρχισε ἡ παρακμὴ τοῦ τουρκικοῦ κράτους, ὤξύνθηκε καὶ ὁ ἀγῶνας ἐπικράτησης στὴν Ἀνατολὴ τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Στὸν ἀγῶνα τοῦτο ὁ ἑλληνικὸς λαὸς χρησίμευε γιὰ ὄργανο. Προκηρύξεις μὲ ἐπαναστατικὸ περιεχόμενον κυκλοφοροῦσαν τόσο ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς ὅσο κι' ἀπὸ τοὺς Γάλλους καὶ Γερμανούς, ὥσπου ἡ Ρωσία ἄρχισε νὰ παίζει σημαντικὸ

ρόλο στή λύση τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος. Οἱ Ρῶσοι μονο-
πώλησαν τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς ὀρθοδόξους τῆς Τουρκίας
καὶ μὲ συνθήκες μάλιστα τὸ ἐξασφάλισαν — συνθήκη τοῦ
Κουτσούκ Καϊναρτζή (1774). — Ἡ προκήρυξη τοῦ Μ. Πέτρου
(23 Μαρτίου 1711) διακηρύχνει τὸ ὑπολιτο αὐτὸ ἐνδιαφέρον.
Ἡ σύγκρουση στὴν Ἀνατολή τῶν συμφερόντων τῶν εὐρω-
παϊκῶν δυνάμεων γινόταν μὲ τὸν καιρὸ πειὸ δυνατὴ καὶ
μὲ θύματα βέβαια πάντα τοὺς δύστυχους ραγιάδες. Ἡ
ἱστορία τῶν συχνῶν μικροεπαναστάσεων ἀπὸ τὸ 16^ο αἰῶνα,
ἀκόμα κι' ἡ σημερινὴ ἱστορία τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου,
αὐτὸ μᾶς λέει.

Εἶναι ὅμως γεγονός, πὼς ὅλες αὐτὲς οἱ ἐνέργειες τῶν
ξένων ἔδωκαν στοὺς Ἕλληνας τὰ ψυχικὰ ἐφόδια γιὰ τὴν
ἐπανάσταση τοῦ 1821, ποὺ ἦταν φυσικὴ συνέπεια τῶν
νέων οἰκονομικῶν συνθηκῶν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, τῶν
φιλελευθέρων ἰδεῶν τοῦ 18^{ου} αἰῶνα καὶ τοῦ ἐπαναστατικοῦ
πνεύματος, ποὺ ἔσπειρε καὶ διατήρησε γιὰ ἰδιοτελεῖς σκο-
ποὺς ἡ Εὐρώπη.

Εἶναι σ' ὅλους γνωστό, πὼς ὁ ἀνώτερος κλῆρος ἦταν
μὰ ἀπὸ τὶς πολλὲς πληγές, ποὺ ἀδυνατίζαν τοὺς ὑπόδου-
λους Ρωμοὺς¹. Ἐπίσης πὼς στὴ διάδοση κι' ἐπικράτηση
τῶν φιλελευθέρων ἰδεῶν ἀντέδρασε ὅσο καὶ ἡ ἐπίσημη
τουρκικὴ ἀρχή, ἀν' ὅχι πειὸ πολύ². Ὁ Γρηγόριος Ε' ἦταν
ὁ κύριος ἀντιπρόσωπος ὅλης αὐτῆς τῆς συστηματικῆς ἀντί-
δρασης, τόσο ποὺ ὁ Κούμας³ ἀναγκάστηκε νὰ πεῖ, πὼς
μόνο τὸ βίαιο τέλος τοῦ τὸν ἐξiléωσε στοὺς μεταγενέστε-
ρους. Ἐχοντας κανέναν αὐτὰ ὑπ' ὄψι τοῦ ἀπορεῖ μελετῶν-
τας τοῦ ἀρχιμανδρίτη Κυπριανοῦ τὸ ἔργο «Χρονολογικὴ
ἱστορία τῆς Κύπρου» γιὰ τὶς ριζοσπαστικὲς του ἰδέες, τὶς

¹ A. Andréadés, L'administration financière de la Grèce sous la domination Turque. Paris 1910, σ. 44, 47-48. A. Κομνηνοῦ-Ψηλάντη, Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν σ. 138, 169, 175, καλ.

² K. Κούμα, Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, Βιέννη 1832, τόμ. 12. σ. 600.

³ K. Κούμα, στὸ ἴδιο σ. 514.

ὁποῖες παρακάτω θὰ διατυπώσουμε, ἀφοῦ πρῶτα δώσουμε λίγα βιογραφικά του¹.

Σπούδασε στὴ Βενετία καὶ Πατάβιο. Ὑστερα γύρισε γιὰ λίγο στὴν πατρίδα του Κύπρο, ἀπ' ὅπου ξανάφυγε στὴ Βενετία. Ἐδῶ ἐργάστηκε στὰ ἑλληνικά τυπογραφεῖα, ἀπὸ δὲ τὰ 1794 - 98 βρίσκεται στὴν Τεργέστη ἐφημέριος τῆς ἑλλην. ἐκκλησίας. Στὰ 1788, ὅταν ἀκόμα βρισκόταν στὴ Βενετία, ἐξέδωκε τὸ παραπάνω ἔργο του. Γι' αὐτὸ ὁ Κυπριανὸς ἐργάστηκε μὲ ζῆλο στὴ βιβλιοθήκη τοῦ ἁγ. Μάρκου μελετώντας παλιότερες πηγές, ὅπως ὁ ἴδιος στὴν εἰσαγωγή του μᾶς λέει. Ἡ μονογραφία του αὐτὴ περιλαμβάνει ὅλη τὴν ἱστορία τῆς Κύπρου ἀπὸ τοὺς μυθικοὺς χρόνους ὡς τὴν ἐποχὴ του. Εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἀκόμη καὶ γιατί εἶναι ἀπὸ τὶς λίγες αὐτοῦ τοῦ εἴδους μονογραφίες αὐτοῦ τοῦ καιροῦ. Ἡ μεγαλύτερή της βέβαια ἀξία βρίσκεται στὸ τελευταῖο μέρος, πὸν περιέχει τὴν τουρκοκρατία, γιατί ἐνῶ γιὰ τὴν παλιότερη ἱστορία ἔχουμε καὶ μεῖς τὶς πηγές, γιὰ τὴν τουρκοκρατία ἀποτελεῖ ἡ ἴδια πηγή. Οἱ εἰδήσεις πὸν μᾶς δίνει γιὰ τὸ διοικητικὸ σύστημα τῶν Τούρκων εἶναι σπουδαιότατες.

Θὰ προσπαθῆσω νὰ δώσω μὴ ὅσο τὸ δυνατὸ ἀκριβέστερη εἰκόνα τῆς πνευματικῆς μορφῆς τοῦ Κυπριανοῦ. Ἔκανε τὶς σπουδές του στὴν ἐποχὴ, πὸν οἱ φιλελεύθερες ἰδέες καταχοῦσαν κάθε μέρα καὶ περισσότερο ἔδαφος. Ἦταν λοιπὸν φυσικὸ νὰ ἐρῶν καὶ μαζύ του σ' ἐπαφή. Αὐτὸς ὅμως δὲ θέλησε διόλου νὰ συσχετίσει μὲ τὴν τότε κατάσταση τῶν πραγμάτων τῆς πατρίδας του. Ἀληθινὰ ἓνα τέτοιο πράγμα μᾶς κάνει κατάπληξη, μάλιστα ἅμα βλέπουμε αὐτούσια τὰ ἐπαναστατικὰ τῆς ἐποχῆς του κηρύγματα στὸ μέρος τῆς ἱστορίας του, ὅπου ἐκθίεται τὰ πρὶν ἀπὸ τὴν τουρκοκρατία γεγονότα τῆς Κύπρου. Ἔρχεται κανεὶς νὰ πιστέψει, πὸς αὐτὰ ἔχουν γιὰ τὸν Κυπριανὸ θέση, μόνον ὅταν

¹ Βιογραφικά πολλὰ μᾶς δίνει ὁ Λοῦζος Φιλίππου στὸ ἔργο του *Τὰ Ἑλληνικά γράμματα ἐν Κύπρῳ* κλπ. τομ. Β' σ. 11 κέξ. Λευκωσία 1930.

ἀναφέρουνται σὴν δεσποτεία τῶν Λατίνων, ἐνῶ ἡ δουλεία στοὺς Τούρκους εἶναι κατὰρα θεοῦ. "Ὅτι τὸ τελευταῖο τοῦτο παραδέχεται γι' ἀληθινόν, φαίνεται ἀπὸ τὴ σύσταση, ποὺ κάνει στοὺς συμπατριώτες του, νὰ ἔχουν ὑπομονὴ καὶ νὰ εἶναι εὐχαριστημένοι, γιατί οἱ πρόγονοὶ των, δὲν ὑπόφερναν λιγώτερα ἀπὸ τοὺς χριστιανούς κυριάρχους των¹.

Κι' ἐνῶ βέβαια ὁ καθένας, ποῦ συναντᾷ τὶς φιλελεύθερες ἰδέες σὶ τὸ α' μέρος τῆς ἱστορίας του, περιμένει προχωρῶντας σὶ τὸ κεφάλαιο γιὰ τὴν τουρκοκρατία νὰ βρεῖ κηρύγματα ἐπαναστατικά, παρατηρεῖ τὸ ἀντίθετο. "Ὅχι μόνο καμμιά ἐπαναστατικότητα δὲ διακρίνεται, ἀλλ' οὔτε καὶ καμμιά ἀπλῶς φιλελεύθερη ἰδέα δὲ διατυπώνεται. Ὁ φιλελευθερισμὸς του βρίσκει ἀφορμὲς νὰ ἐκδηλώνεται μόνο ὅσο ἐκδέεται γεγονότα τῆς λατινοκρατίας. Αὐτὸ ποὺ παρατηροῦμε σὶ τὸν Κυπριανό, ὡς πρὸς τὴν τουρκοκρατία, δικαιολογεῖ τὰ λόγια τοῦ Κούμα², ὅτι δηλ. «οὐδὲ ἕγνος ἐπαναστατικῆς ἐννοίας δὲν εὐρίσκετο εἰς καμμίαν φρόνιμον κεφαλὴν (στὰ 1821 καὶ πρὶν)... Ἦσαν καὶ πολλοὶ θρησκευτικοί, οἵτινες ἐδίδασκον, ὅτι ἡ θεία πρόνοια μᾶς ὑπέβαλεν εἰς τὸ ὀθωμανικὸν σκῆπτρον διὰ νὰ μᾶς φυλάξῃ δι' αὐτοῦ ἀπὸ τὰς αἰρέσεις καὶ ἀπὸ τὴν εἰς χριστιανικὰς τινὰς χώρας ἐμφιλοχωρήσασαν ἀδιαφορίαν περὶ τὰ θεῖα». Κι' ὁ Κυπριανὸς λοιπὸν ἀνῆκε σὴν κατηγορία κείνων τῶν ἀνθρώπων, ποὺ ὑπερηφανεύονταν γιὰ τὴν ἀμάθεια, ποὺ ἔδερνε τὸν ὀρθόδοξο κλῆρο καὶ λαὸ³ καὶ ποὺ πίστευαν τὴν ὑποδούλωσιν στοὺς Τούρκους ἀπόρροια τῶν ἀμαρτιῶν των.

¹ Κυπριανοῦ, Χρονολ. ἱστορία, κλπ. σ. θ' «Ἄλλὰ καὶ ἐκ τούτων (δηλ. τῶν παραδειγμάτων τῶν προγόνων σου) παρακινούμενος θέλεις ὑποφέρει εὐχαρίστως τὰ δεινὰ ὁποῦ σοὶ ἐπισημαίνουσιν, ἐπειδὰν μάλιστα ἤθελες συλλογισθῆ τὴν σκληρὰν σκλαβίαν τῶν χωρικῶν, ὅτε ἐδωκεῖτο ἡ πατρίς σου καὶ ὑπὸ χριστιανῶν».

² Κ. Κούμα, τ. 12 σ. 600.

³ Ὁ πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρις γράφει στὰ 1612 «Φαίνονται τινες ἐξονειδίξεν τὴν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἀμάθειαν, ὅτι αἱ τῶν γραμμάτων σπουδαὶ καὶ ἡ φιλοσοφία εἰς ἄλλα μέρη μετέβησαν. Ἄλλὰ πάντως διὰ τοῦτο, ὅτι νῦν ἀμαθὴς ἐστὶν ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλη-

Τὸ ὅτι ὁ Κυπριανὸς δὲν ἔμεινε ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὸ φιλελευθερισμὸ τῆς Εὐρώπης φαίνεται ἀπὸ πολλὰ χωρία τοῦ α' μέρους τῆς ἱστορίας του. Ἔτσι στὴ σελ. 53-54 περιγράφοντας τὴν κατάστασι τῶν παροίκων τῆς Κύπρου στὴν ἐποχὴ τοῦ Βυζαντίου καθὼς καὶ στὴ λατινοκρατία μᾶς διατυπώνει ἐκφραστικώτατα τὴ συμπόνια του στοὺς δύστιχους αὐτούς. Δὲν περιορίζεται ὁμως μόνο σ' αὐτή, ἀλλὰ τονίζει τὴν ἀποστροφή του στὴν ἀφορμὴ τῆς δυστυχίας των, στοὺς ἄρχοντες.

Περιγράφοντας τοὺς ἀγῶνες (σ. 110) τῶν Ἀράβων γιὰ τὴν κατοχὴ τῆς Κύπρου, ποὺ εἶχαν συνέπεια τὰ δεινοπαθήματα τῶν νησιωτῶν, γιὰ αὐτοὶ ἀποτελοῦσαν τὴν ἐπικερδέστερη λεία, τελειώνει μὲ τὴν ἀποστροφή: «Ταλαίπωροι Κύπριοι διὰ τὰ ὑπερήφανα τέλη τῶν ἔξουσιαστῶν σας μεταφέρεσθε ἀνδράποδα κάθε ὀλίγον ἀπὸ τόπου εἰς τόπον». Ἡ γεμάτη συμπάθεια ἀποστροφή αὐτὴ μᾶς φανερώνει ψυχῆ, ποὺ ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ διαμαρτύρεται γιὰ τὶς ἀδικίες στοὺς ἀδύνατους.

Οἱ συνταγματικοὶ ἀγῶνες τῆς Ἀγγλίας εἶχαν τὴν ἀπήχησὴ των στὸν Κυπριανό. Προσβάλλει τὸ «ἐλέφ Θεοῦ» τῶν βασιλιάδων, ὑποστηρίζοντας πῶς τὸ δόγμα αὐτὸ δὲν ἔχει ἄλλη ἀφορμὴ ἀπὸ «τὰ τέλη των τὰ πολιτικά» (σ. 74). Διάφοροι ἡγεμόνες αὐτοκηρύχτηκαν γυιοὶ θεῶν σταλμένοι ἀπ' αὐτόν, γιὰ ἔτσι ὁ λαὸς τοὺς ὑπακούει κάτι περισσότερο ἀπὸ πιστά. Ἡ ἔνωσι θρησκείας καὶ κράτους ἦταν ἔργο ἔξυπνων ἡγεμόνων στηριγμένο στὴν πολιτικὴ σκοπιμότητα. Οἱ ὑπῆκοοι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ τὰ βάζουν μὲ τὸ βασιλιά των, γιὰ ἀντιστέκονται στὸ θέλημα τοῦ θεοῦ των.

Εἰρωνεύεται τοὺς σταυροφόρους (σ. 114) λέγοντάς των «ἀλληλομαχῆσαντες οἱ τὸν σταυρὸν τοῦ Κυρίου ἐπ' ὧμων ἄραντες, μηδὲν κατορθώσαντες ἐστράφησαν οἴκοι ἄπρα-

σία λίαν μακαρία δύναται νομισθῆναι, μὴ γινώσκουσα ὁποιαί εἰον αἱ ὀλέθριαι ζητήσεις αἱ τὰς τῶν ἀνθρώπων ἀκοὰς κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον μιαινουσαι». Κομνηνοῦ-Ψηλάντη, Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν σ. 120.

κτοι». Παντοῦ στὸ σύγγραμμά του, μόλις τοῦ δίνεται ἡ εὐκαιρία, τονίζει τοὺς ἰδιοτελεῖς σκοπούς, πὺν κίνησαν τοὺς σταυροφόρους πρὸς τὴν Ἀνατολή. Κατακρίνει τὴν πολιτεία τῶν καθολικῶν κατακτητῶν χωρὶς νὰ παραλείπει νὰ τονίζει, ὅταν βρίσκει ἀφορμὴ, καὶ τὴν ὄχι καλύτερη τῶν Βυζαντινῶν χωροδεσποτῶν πᾶνω στοὺς ὑπηκόους των Ἕλληνες. Γενικὰ τὸν Κυπριανὸ χαρακτηρίζει σ' ὄλο του τὸ ἔργο μιὰ σπάνια γιὰ τὸν καιρὸ του ἀμεροληψία. Ἰσια αὐστηρὸς εἶναι σὰν κρίνει τὴ συμπεριφορὰ τοῦ δούκα τῆς Κύπρου Ἰσαακίου Κομνηνοῦ, ὅσο κι' ὅταν τὴν ἴδια τοῦ πρίγκιπα τῆς Ἀντιόχειας Ρινάλδου, πὺν ἦρθε καὶ ρήμαξε τὴν Κύπρο καὶ γιὰ τὸν ὁποῖο μάλιστα προσθέτει: «καὶ αὐτὸς ὁ καλὸς κατόλικος ἐγάλασε μοναστήρια καὶ ἐκκλησίας... καὶ ἐβίασεν ὑβρίσας μοναχὰς καὶ παρθένους ὁ τῶν βαρβάρων καὶ ἀσεβῶν πλέον ἀναίσχυντος...». Τὸ χαρακτηρισμὸ τὸν τσουχερὸ τοῦ Ρινάλδου ἀκολουθεῖ ὁ ἀνάλογος τοῦ Ἰσαακίου, τὸν λέει παμμίαρο καὶ παραδέχεται τοὺς χαρακτηρισμοὺς τοῦ Νικήτα Χωνιάτη¹: «τύραννον ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἀπάνθρωπον καὶ δυσμείλικτον ὀλοθρευτὴν...». Γιὰ τὸν Κυπριανὸ ὁ τύραννος ἀξίζει νὰ μαστιγώνεται εἴτε ὀρθόδοξος εἶναι εἴτε καθολικὸς εἴτε ἀλλόθρησκος. Τὴ συντριβὴ τοῦ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ ἀπὸ τὸ βασιλιὰ τῆς Ἀγγλίας Ριχάρδο παραδέχεται μὲ ἱκανοποίησι σὰ θεία δίκη γιὰ τὰ κακουργήματά του στοὺς Κυπριῶτες (σ. 117).

Μιλῶντας γιὰ τοὺς πολέμους τῶν διαφόρων Εὐρωπαϊῶν ἡγεμόνων στὴν Ἀνατολή δίνει τὴν ἀληθινὴν των ἐξήγησι. Ἀμφισβητεῖ, πότε ξάστερα, πότε μὲ περιστροφές, τὸ ὅτι οἱ ἀγῶνες αὐτοὶ εἶχαν θρησκευτικὰ κίνητρα. Κατηγορεῖ τοὺς Εὐρωπαίους, πὺν κινημένοι ἀπὸ κερδοσκοπία κάθε ἄλλο παρὰ ψυχικὴ ἔρχονταν στὴν Ἀνατολή καὶ ξεπερνοῦσαν τοὺς λεγόμενους βαρβάρους σὲ καταδρομὲς τῶν ντόπιων εἴτε χριστιανῶν εἴτε ὄχι. Περισσότερο ὅμως ἀξιοκατάκριτοι εἶναι, γιὰ τὸν ἐξικινῶν «ὑπὸ τὸ κάλυμμα τῆς πίστεως νὰ εὐρωσι μὲ τὴν ἀρπαγὴν τὴν τύχην των» (σ. 128). Καὶ συγκεκριμένα,

¹ 547, 13, ἔκδ. Βόννης.

μιλώντας γιά τήν ἐκστρατεία τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας Φρειδερίκου (1227) δὲ δυσκολεύεται νὰ πεῖ «ὄπου δὲν ἦρθε διὰ ζῆλον πίστεως, ἀλλὰ δι' ἄχορταγίαν νὰ ἀρπάξῃ τῶν ἄλλων τὰ βασίλεια . . .» (σ. 129).

Οἱ Χριστιανοὶ παρέβαιναν τὶς συνθήκας, ποὺ εἶχαν μὲ τοὺς Σαρακηνοὺς ὄχι πολὺ σπάνια. Ὁ Κυπριανὸς σὲ κάθε τέτοια περίσπαση δείχεται αὐστηρὸς κριτῆς καὶ κατήγορός των. Οἱ ὑπερβασίεις τῶν ἦταν τόσο τρομερές, ποὺ ὁ συγγραφεὺς ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσει, πὼς οἱ Σαρακηνοὶ θ' ἀνατρίχιαζαν μπροστά των (σ. 139). Πονάει γιά τὰ παθήματα τῶν κατοίκων τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης, ἀπὸ τοὺς Χριστιανοὺς καταχτητῆς τόσο, ποὺ τὴν ἐκτόπισή των ἀπὸ κεῖ τὴ θεωρεῖ εὐτύχημα. Τὴν ἀγανάκτησή του γιά τὴν κατάσπαση αὐτὴ δυναμώνει ἀκόμα περὶ πολὺ τὸ γεγονός, ὅτι αὐτοὶ ἔκαναν «τὰς ἀδικίας, τὰς τυραννίας, ἅς ἐγύμναζον κατ' ἐκείνου τοῦ λαοῦ μὲ μίαν ἀνεκδιήγητον ἀσπλαγχίαν, ὑπὸ τὸ κάλυμμα τῆς θρησκείας φεῦ». Ἐδῶ δηλ. μᾶς κάνει ἐξαιρετικὴ ἐντύπωση ἡ ἐξύψωση τοῦ συγγραφέα πάνω ἀπὸ τὸ θρησκευτικὰ μίσση τοῦ καιροῦ του κι' ὁ ἄκρατος ἀνθρωπισμὸς του. Δείχεται τόσο ἀμερόληπτος, ὥστε δὲ διστάζει νὰ κάνει τὴ σημαντικὴ γιά ἓνα Χριστιανὸ καὶ μάλιστα κληρικὸ ὁμολογία, ὅτι οἱ Σαρακηνοὶ εἶχαν πολλὰς φορὰς δίκιο γιά τὶς καταστροφὰς των στὶς χριστιανικὰς χώρας, γιὰτὶ δὲν ἔκανεν ἄλλο τίποτα, παρὰ ν' ἀντιγράφουν τοὺς Χριστιανοὺς καὶ ν' ἀποδίνουν τὰ ἴσα (σ. 204). Ἐμπρησμοί, βιασμοί, αἰχμαλωσίεις, σφαγές, διαρπαγές γίνονταν τόσο ἀπὸ χριστιανικοὺς στρατοὺς, ὅσο κι' ἀπὸ τοὺς λεγόμενους βαρβαρικοὺς.

Ἄξιοπρόσεχτη εἶναι ἡ ἐπιφυλαχτικότητα μὲ τὴν ὁποία δέχεται θαύματα. Βλέπουμε ὀλοκάθαρα τὴν προσπάθεια ν' ἀποδώσει ἓνα τέτοια φαινόμενο σὲ ψυχολογικὰ αἷτια περισσότερο, παρὰ στὴ θεία ἐπέμβαση (σ. 152). Βέβαια δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἔρθῃ ριζικὰ ἀντιμέτωπος στὶς δοξασίεις, ποὺ εἶναι κληρονομία αἰώνων καὶ γι' αὐτὸ βαθιὰ ριζωμένες στὴν ψυχὴ ὄλων, πάντως ὅμως ἡ λογικὴ του σκέψη τὸν ἀποτρέπει ἀπὸ τὴν τυφλὴ παραδοχὴ τῶν προλήψεων,

πὸν στήν ἐποχὴ του βάρυναν παρὰ πολὺ στὸ λαὸ καὶ στὸν κλῆρο. Ὡστε ἡ ἐξαίρεση αὐτῆ τοῦ Κυπριανοῦ μᾶς δείχνει τὴ μορφὴ του πειρὸ ἀξιόλογη. Λὲς καὶ φοβᾶται μὴ τὸν χαρακτηρίσουν προληπτικὸ καὶ γι' αὐτὸ τονίζει, πὼς ὅσα λέει ἐδῶ, τὰ εἶπε κεῖνος, πὸν εἶδε τὸ θαῦμα κι' ὄχι αὐτός, δηλ. δὲν τὰ δέχεται. Ὁμολογεῖ ἀμέσως παρακάτω (σ. 153), πὼς ἡ ἱστορία τῶν θαυμάτων ἐνὸς κομματιοῦ τιμίου ξύλου εἶναι εἰπωμένη «καὶ μὲ κάποιας ὑπερβολάς».

Καταχρήσεις βασιλιάδων, δὲ δυσκολεύεται νὰ χαρακτηρίσει. Ἔτσι ὅταν ἐκθέτει ὅτι ὁ βασιλιάς τῆς Κύπρου Πέτρος Β' (1369-1382) πολεμῶντας σκληρὰ μὲ τοὺς Γενοβέζους προτίμησε νὰ παραδώσει τὴ ξεμακρυσμένη Ἀττάλια στὸν Τοῦρκο ἡγεμόνα Τακῆ γιὰ τὸ φόβο τῶν ἐχθρῶν του, ξεφωνίζει: «Ἴδου εἰς ποίας φοβερὰς ἀσεβείας φθάνουσιν οἱ βασιλεῖς διὰ τὰ τέλη των. Εὐχαριστήθη ὁ παχύδερμος βασιλεὺς νὰ προδώσῃ ἓνα πλῆθος χριστιανῶν εἰς χεῖρας τῶν ἀσεβῶν, διὰ νὰ μὴ βλέπῃ τὸν ἐχθρόν του χριστιανὸν τέλος πάντων ἐξουσιαστὴν τῆς Ἀττάλιας.» (σ. 174).

Ὁ Κυπριανὸς δὲν παραλείπει εὐκαιρία, πὸν νὰ μὴ δείξει τὴ μεγάλη του συμπάθεια στοὺς δυστυχησμένους πάροικους. Μιὰ τέτοια τοῦ παρουσιάζεται, ὅταν περιγράφει τὴ τάξι τοῦ λαοῦ τῆς Κύπρου· μάλιστα ἅμα βρίσκεται στὴν περιγραφή τῶν καταπιέσεων ἀπὸ τοὺς ἄρχοντες φτάνει νὰ ρωτιέται, γιὰ τὸ λοιπὸν ὕστερα ἀπ' ὅλα αὐτὰ νὰ μὴν προτιμοῦν τὴν τουρκικὴ κυριαρχία, πὸν ἦταν γι' αὐτὴ τὴν τάξι ἀσφαλῶς ὄχι χειρότερη ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ (σ. 202-204); Ἄλλοῦ μάλιστα συγκρίνοντας τοὺς φόρους, πὸν πληρώναν στοὺς Βυζαντινοὺς καὶ Λατίνους ἄρχοντες των μὲ κείνους πὸν τοὺς ἔπαιρναν οἱ Τοῦρκοι μᾶς λέει, πὼς οἱ δεύτεροι ἦταν ὀλιγαρχέστεροι. Οἱ πιέσεις πὸν δέχονταν οἱ χωριάτες τῆς Κύπρου στὸν καιρὸ τῶν Λατίνων ἦταν πολλὲς κι' ἀπὸ πολλούς. Ὡστε ὁμολογεῖ καθαρὰ πὼς «εἶχον δίκαιον λοιπὸν οἱ τοιοῦτοι σκλάβοι νὰ ἐπιθυμοῦσι τὸν ὀθωμανικὸν ζυγὸν ὡς ἐλευθερίαν των.» (σ. 54). Ἐξηγῶντας (σ. 281) τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ θέσι τῶν Χριστιανῶν κυρίων τῆς Κύπρου ἦταν χειρότερη ἀπὸ τὴ θέσι

τῶν ἐπιτιθεμένων Τούρκων, ἀνάμεσα στοὺς ἄλλους τονίζει γιὰ δυνατώτερο τὸ δικαιολογημένο μῖσος τῶν χωρικῶν: «καὶ τὸ δὴ χεῖριστον ὁ χωριάτης λαὸς ἐχθρὸς τῶν ἀρχόντων καὶ φρουδαταρίων, μάλιστα ὁ πάροικος, ὅστις ἐπεθύμει ἐναλλαγὴν ἐξουσίας, ὡς μεγάλην του ἐλευθερίαν καὶ εἰς τοῦτο ἕως δὲν ἔσφαλλεν». Τὸ χωρίο, ποῦ ἀναφέρεται στὴν πολιορκία τῆς Ἀμμοχώστου (σ. 294) ἀπὸ τοὺς Τούρκους: «οἱ χωριάται ἀπὸ κάθε μέρος τῆς νήσου ἤρχοντο καὶ αὐτοκάλεστοι καὶ ἀπὸ τὸν φόβον τοὺς καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν ὁποῦ εἶχον νὰ ἀλλάξωσιν ἐξουσιαστήν, νομίζοντες ἐλευθερίαν τῶν ἀπὸ τὴν μάστιγα τῶν ἀρχόντων τὴν τυραννίαν τῶν Τούρκων καὶ ἐδούλευον εἰς τὸ σιράτευμα αὐτῶν» μᾶς φανερώνει τὴν ἀπελπισία στὴν ὁποία εἶχαν πέσει οἱ Κυπριῶτες. Παρακάτω ὁ Κυπριανὸς ἐξηγεῖ αὐτὴ τὴν στάση τῶν παροίκων τονίζοντας «ὁποῦ ἦσαν σκλάβοι τῶν ἀρχόντων καὶ εὐγενῶν καὶ ὁποῦ δὲν ὄριζαν ὄχι μόνον γῆν ἰδίαν, ἀλλὰ μήτε ἑαυτοὺς μήτε τὰ τέκνα τῶν». Ἐνῶ οἱ Τούρκοι μόλις τὴν κυρίεψαν, ἔδωκαν τὸ δικαίωμα στοὺς πάροικους ν' ἀγοράζωσιν γῆ νὰ τὴν καλλιεργοῦν ἐλεύθερα καὶ νὰ τὴν κληρονομοῦν τὰ τέκνα τῶν.

Ὅλα τὰ παραπάνω παρατηροῦνται στὸ α' μέρος τῆς Ἱστορίας του δηλ. στὴν λατινοκρατία. Δὲν παύει βέβαια καὶ στὸ τελευταῖο μέρος, στὴν τουρκοκρατία, νὰ διαμαρτύρεται γιὰ τὶς ὑπερβασίες τῶν Τούρκων. Φαίνεται ὅμως νὰ τὶς θεωρεῖ τῶν τοπικῶν ἀρχόντων, δηλ. ἦταν ζήτημα προσώπων καὶ ὄχι συστήματος. Οἱ ἀρχὲς τῆς Πόλης παρασταίνονται πάντα ἀμέτοχες καὶ ἀνεύθυνες. Ὁ Κυπριανὸς ἦταν κηρυγμένος ἐνάντια σὲ κάθε ἀκαταστασία. Ἐπανάσταση Τούρκου κατὰ τῶν ἀγάδων, γιὰ τοὺς ὑπερβολικοὺς φόρους ποῦ ἀπαιτοῦσαν καὶ ἀπὸ τοὺς Τούρκους χωριάτες, καταδικάζεται ἀπὸ τὸν Κυπριανὸ (σ. 317). Ἐνθουσιάζεται μὲ τὴν συνεργασία Τούρκων καὶ Ἑλλήνων ἀρχόντων τῆς Κύπρου καὶ ἐπαινεῖ τὴν ἀπὸ κοινοῦ οὐδέτερην στάση, ποῦ κράτησαν ἀπέναντι στοὺς Ρώσους στὰ ὀρλωφικά. Ἀποδείχτηκαν, λέει, «οἱ προεστῶτες τοῦ τόπου τότε καὶ τῶν δύο γενῶν, ἀληθινοὶ τῆς πατρίδος τῶν δεφένσωρες.»